

De welsprekendheid van het zwijgen

Mattijs van de Port

Wat moet ik met dit leven,
dit leven hier op aarde,
als ik sterven moet
in de bloei van mijn jeugd?

Vermaak je maar, kameraden
achter een glas wijn.
Dit leven
duurt geen duizend jaar.

In de tekst van dit Servisch caféliedje is geen enkele directe verwijzing te vinden naar oorlog. Het is gewoon één van die vele mild-droevige liedjes die het Servische lied-repertoire rijk is. Maar de oorlog die in 1991 losbarstte transformeerde de betekenis van het lied.

Toen mensen in 1991 dit lied in mijn bijzijn zongen, ging het maar over één ding: oorlog. Dit droevige lied is maar één voorbeeld van culturele uitingsvormen die door de oorlog in een ander licht kwamen te staan. Zigeunergrappen, zwarte humor, oude zegswijzen en levenswijsheden, maar ook de lachlust die een al te grote zorg om kettingroken bij mijn informanten teweeg kon brengen, of het riskante rijgedrag waar men zich vol overgave aan waagde: het leek allemaal te verwijzen naar al de terugkerende oorlogen op de Balkan en naar de levenslessen die er in die episodes van verlies en vernietiging waren geleerd. Het leven duurt geen duizend jaar, dus vermaak je maar. Geconfronteerd met de heftigheid van het drama dat zich om mij heen voltrok, kon ik mij niet voorstellen dat eerdere oorlogen niet óók hun sporen in zo'n liedje, zo'n grap of levenshouding hadden achtergelaten.

Ik moest hier aan denken na lezing van Marian Tankinks boeiende artikel. Ze werd bij de Banyankore in Oeganda geconfronteerd met een algeheel zwijgen over de verschrikkingen van de recente oorlog. Vervolgens zocht ze naar sporen van herinneringen in monumenten, liederen en kunstwerken, om te zien of het algehele zwijgen over de traumatische gebeurtenissen dáár wellicht wel werd doorbroken. Maar ook in die uitingsvormen vond ze – enkele soldatenliederen daargelaten – niets. Er waren nauwelijks verwijzingen naar de oorlog. Er was enkel zwijgen.

Tankinks informanten vertelden haar dat praten gevaarlijk is, ziekmakend, dat het beter is te zwijgen. De onderzoeker overtuigt waar zij de gronden voor die opvatting

schetst. Toch ligt er de vraag of zwijgen wel het tegenovergestelde is van het expliciete verbaliseren waar Tankink in gesprekken en andere uitingsvormen naar op zoek lijkt te zijn. Is zij in haar vraagstelling en interpretatie niet te logocentrisch geweest? Kent het zwijgen niet verschillende modi? Duidt de afwezigheid van expliciete verwijzingen op 'niets zeggen'? En ook: is het alom gepropageerde niet-spreken een haalbare optie?

Hier en daar wordt in het artikel gesuggereerd dat de verschrikkelijke ervaringsgeschiedenissen van de Banyankore wel degelijk onderdak hebben gevonden in culturele uitingsvormen, zoals bijvoorbeeld in de hekserijvoorstellingen en in de rituelen die in andere delen van Oeganda zijn opgetekend. Het is jammer dat Tankink zich hier beperkt tot losse opmerkingen. Dat geldt ook voor de door haar gesignaleerde bevinding dat er in veel joodse gezinnen niet werd gesproken over de holocaust, maar wel degelijk sprake was van non-verbale overdracht.

Michael Taussig (1987) heeft met het begrip 'implicit social knowledge' een onderzoeksveld aangewezen tussen de publieke ruimte en de herinneringen die individuele overlevenden met zich meetersen. Hij zou overigens ongelukkig zijn met een begrip als onderzoeksveld, want die impliciete sociale kennis laat zich beter omschrijven als een 'walm', of een alles doordringende 'geur' (van rotting en verderf), moeilijk te lokaliseren maar daarom niet minder pregnant aanwezig in het wereldbeeld, het mensbeeld, het toekomstbeeld van een groep. De Colombianen over wie hij schrijft, spreken dan ook over *mal aires*, kwade walmen.

Als je dit begrip als vertrekpunt neemt, gaat het er niet langer om expliciete verwijzingen naar de gruwel te vinden. Het gaat het erom te laten zien hoe het trauma overal is, alles kleurt en alles tekent, alles heeft ontwricht. En hoe zou je daar expliciet over kunnen zijn? Is niet de explicitering altijd een beperking, een lokalisering, en daarmee een ontkenning van de alomvattendheid van het trauma? Paradoxaal genoeg slaagt Tankink erin de contouren van die alomvattendheid in haar artikel te schetsen en dat is een knappe prestatie. Maar op zoek naar woorden gaat ze voorbij aan de wel-sprekendheid van het zwijgen.

Noot

Mattijs van de Port is als cultureel antropoloog verbonden aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtwetenschappen aan de Universiteit van Utrecht. Zijn onderzoek in Servië resulteerde in het boek *Gypsies, Wars & Other Instances of the Wild. Civilization and its Discontents in a Serbian Town* (1998).

Literatuur

Michael Taussig

1987 *Shamanism, colonialism and the wild man. A study in terror and healing*. Chicago: University of Chicago Press.